

Van Eijl werkt de gekozen casussen mooi uit, maar biedt minder duiding. Met verwijzing naar Foucault's disciplinerende benadrukt ze dat beleid ten aanzien van illegaal verblijvende migranten nooit bedoeld is om sluitend uit te voeren. Deze algemene en bekende constatering kan echter de selectieve keuzes binnen het beleid, waar de studie om draait, niet verklaren. Een interessante vraag zou zijn in hoeverre een grens ligt bij het (vermeend) veroorzaken van overlast en criminaliteit. Soms is dat overduidelijk zo, maar vaak ook zijn beleidskeuzes door de tijd heen verweven met pragmatisme, waarbij de (on)uitzetbaarheid een belangrijk argument is. Dit blijkt echter in de besproken casussen twee kanten uit te kunnen werken. Het is jammer dat de auteur niet de kans heeft genomen om meer systematisch in een overkoepelende analyse na te gaan waardoor de scheidslijnen werden bepaald. Daarmee had deze rijke historische studie ook nog een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de meer recente literatuur over migratiebeleid en criminalisering, in plaats van in discussie te gaan met de inmiddels toch wat gedateerde studies over de kloof tussen formeel beleid en uitkomsten en uitvoering. In dit opzicht is het ook teleurstellend, hoewel misschien begrijpelijk, dat een studie die gaat over illegalisering stopt bij het jaar 2000. De reden dat Europa toen meer invloed kreeg is op zichzelf niet zo'n sterke onderbouwing. Dat neemt namelijk niet weg dat de Nederlandse overheid nog steeds allerlei eigen keuzes maakt in beleid en uitvoering.

Deze kritische noten, die deels de blik van een sociaal wetenschapper verraden, doen niets af aan het feit dat dit een rijk gedocumenteerd, en onmisbaar historisch naslagwerk is voor wie inzicht wil krijgen in de ontwikkeling van immigratiebeleid in Nederland in de tweede helft van de twintigste eeuw. Een boek ook dat tot bescheidenheid maant bij de verwachtingen ten aanzien van dergelijk beleid, dat keer op keer als sluitstuk wordt gepresenteerd, zoals nu ook weer te zien is bij de op handen zijnde strafbaarstelling.

Joanne van der Leun
Universiteit Leiden

Lucas G.C.M. van Dijck, *Van vroomheid naar vriendschap. Biografie van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch, 1318-2012* (Zutphen: Walburg Pers, 2012), 880 p. ISBN 978-90-5730-834-5.

Prosopografisch onderzoek is in de aard vaak bijzonder tijdrovend, en de methode wordt dan ook minder vaak gebruikt dan men wel zou willen. Dat is jammer, want de prosopografische methode heeft diepgravende en hoogst inzichtelijke werken opgeleverd die na soms meer dan een eeuw nog altijd onmisbaar zijn. Bijvoorbeeld *De Vroedschap van Amsterdam* van Johan E. Elias, nog altijd de vraagbaak bij uitstek als het gaat om het patriciaat van vroegmodern Amsterdam. Prosopografische bestanden behouden bovendien vaak hun waarde, ook lang nadat de oorspronkelijke onderzoeker ermee is opgehouden. Men kan, mits de bijeengegaaarde gegevens voldoende informatief is, altijd weer naar het bestand terugkeren om er nieuwe vragen op los te laten.

Het samenstellen van zo'n bestand kan echter een monnikenwerk zijn, en dat verklaart waarom er vrij weinig aan wordt gedaan vandaag de dag, waarin projecten een beperkte tijdsduur en onderwerpen soms een hoge omloopsnelheid hebben. Gelukkig

zijn er nog wel onafhankelijke onderzoekers – zeldzaam genoeg helaas – die zich daarvan niets aantrekken en grote verzamelingen gegevens aanleggen, zoals Bas Dudok van Heel doet voor de vroegmoderne Amsterdamse elite, en Lucas van Dijck voor de middeleeuwse en vroegmoderne geschiedenis van 's-Hertogenbosch.

Van Dijck, een groot kenner van het Bossche verleden en onder andere schrijver van een boek over de herkomst en familie van de schilder Jeroen Bosch, is veertig jaar geleden gepromoveerd op de geschiedenis van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, in 1318 al actief in 's-Hertogenbosch als een broederschap in het bijzonder gericht op de verering van Maria. In de afgelopen decennia heeft hij een grote hoeveelheid gegevens vergaard met betrekking tot onder andere de leden van de broederschap. De religieus georiënteerde broederschap, die daarnaast ook veel deed aan liefdadigheid, was aanvankelijk in het lidmaatschap beperkt tot geestelijken, met een variërend ledenaantal. Daarnaast waren er leken lid als zogenaamde 'zwanenbroeders', waar Willem de Zwijger er één van was. De Mariadevotie van de broederschap straalde ver buiten de stadsgrenzen uit, en tal van mensen met banden met Den Bosch waren er zogenaamd buitenlid van. Zij deelden in de aflaten die de broederschap ontving van de Paus en ontvingen jaarlijks een gewijde kaars. Weliswaar daalde de belangstelling na 1520 dramatisch, maar in totaal bedroeg het aantal buitenleden toch het indrukwekkende aantal van bijna 40.000 personen – een doorzoekbaar bestand van deze buitenleden is beschikbaar op de website van het Bossche stadsarchief.

Toen 's-Hertogenbosch in 1629 werd veroverd door de troepen van de Republiek leken de dagen van de broederschap geteld, maar het ontwikkelde zich tot een plaats waar de katholieke en protestantse elites van de stad elkaar konden ontmoeten. Sinds 1642 telt de broederschap 36 leden, waarvan 18 protestantse en 18 katholieke leden, veelal afkomstig uit adel en patriciaat. De broederschap bleef ook na de vroegmoderne tijd bestaan, en heeft nog steeds een eigen gebouw in de stad, een goed bijgehouden archief en houdt zich onder andere bezig met liefdadigheid. Zwanenbroeders zijn er ook nog, maar tegenwoordig zijn dat alleen nog maar leden van het Koninklijk Huis, waaronder koning Willem-Alexander.

Van Dijck heeft alle broeders en aspirant-broeders vanaf 1318 geïdentificeerd en gegevens verzameld over hun maatschappelijke, politieke en religieuze functies. Daarnaast geeft hij, waar mogelijk en relevant, geboorteplaats, geboortedatum, namen van de ouders, studies, loopbaan, functies, overlijdensplaats en sterfdatum, het jaar van intrede in de broederschap, de loopbaan daarbinnen, requiemdiensten, en eventuele legaten aan de broederschap. Van Dijck heeft ervan af gezien om de ontwikkelingen van het lidmaatschap van de broederschap te duiden in een inleiding, zoals Elias deed, maar daar mag wellicht ook zijn proefschrift toe dienen. Al bladerend door het boek valt al gauw op hoe de nadruk in de vroegmoderne tijd op de geestelijke en wereldlijke gezagsdragers van 's-Hertogenbosch heeft gelegen, terwijl na 1629 de nadruk verschoven naar enerzijds protestantse adellijke geslachten die soms generaties lang het lidmaatschap doorgaven, en anderzijds aanzienlijke katholieke families die hetzelfde deden. Sommigen van deze geslachten hebben sterke Bossche banden, zoals de bankiersfamilie Van Lanschot, waarvan sinds 1833 tal van leden broeder zijn.

Het boek ontbeert een index, vermoedelijk omdat het met zoveel namen bijna ondoenlijk zou zijn om een index te maken, maar de uitgever heeft op cd-rom een pdf van het boek heeft meegeleverd waarin men makkelijk kan zoeken. Jammer is wel dat lijsten van de opeenvolgende broeders ontbreken, die moet men zelf maken, en de auteur heeft geen poging gedaan om zijn informatie ook tabellarisch weer te geven.

Maar deze puntjes van kritiek vallen in het niet bij de weelde aan gegevens die Van Dijck met zijn werk ter beschikking heeft gesteld aan onderzoekers geïnteresseerd in de geschiedenis van elites in het algemeen en van die van 's-Hertogenbosch in het bijzonder. Zijn rijk geïllustreerde *magnum opus* is zonder meer een monumentale mijlpaal in het onderzoek naar stedelijke elites.

Henk Looijesteijn

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Gerard van Gulp, *Reformatie in Brabant: Protestanten en katholieken in de Meierij van 's-Hertogenbosch, 1523-1634* (Hilversum: Verloren, 2013) 272p. ISBN 978-90-8704-356-8

Weinig mensen zullen bij Brabant, laat staan de Meierij van 's-Hertogenbosch, denken aan calvinisme en gereformeerden. Toch is deze bij uitstek 'roomse' streek ooit stevig in de ban geweest van de Reformatie. Het is aan Gerard van Gulp te danken dat dit nagenoeg vergeten verleden in een levendig geschreven verhaal aan de vergetelheid is ontrukkt. Hoewel de overgeleverde bronnen schaars zijn, weet hij op overtuigende wijze te reconstrueren hoe reformatorische denkbeelden aanvankelijk brede weerklank vonden in met name Den Bosch en Eindhoven en hoe repressie en oorlogsgeweld vervolgens leidden tot een massale (en definitieve) uittocht van aanhangers van de nieuwe leer. In combinatie met de inzet van een gezuiverde en nieuw bewerkte rooms-katholieke kerk (doorgaans aangeduid als de contrareformatie) zorgden deze ontwikkelingen ervoor dat dit gedeelte 'beneden de grote rivieren' in de eeuwen daarna grotendeels katholiek is gebleven.

Van Gulp baseert zich vrijwel volledig op gedrukte bronnen en literatuur. In die zin zit de waarde van zijn boek veeleer in de synthese, dan in het presenteren van nieuwe informatie of inzichten. Zijn eerdere studies over de demografie van dit gebied weet hij daarbij uitstekend in te passen en aan te vullen met informatie afkomstig uit een nog maar relatief kort beschikbare bronnenuitgave van de gereformeerde vluchtelingengemeenten aan de Neder-Rijn (Wezel, Gogh, Gennip). Daaruit blijkt dat Brabantse vluchtelingen in groten getale hun toevlucht hebben gezocht in juist dit gebied. Als verklaring daarvoor voert de auteur sociaal-economische redenen aan: de keuze voor het vluchtelingenoord primair beroepsgebonden zijn omdat zij met hun ambacht of nering hier beter uit de voeten konden dan in andere vluchtelingenoornden, zoals Emden en de Engelse gemeenten. Deze constatering laat zien dat religieuze keuzes – waarop in oudere studies altijd de nadruk lag – ook altijd gepaard gingen met rationele keuzes op andere terreinen.

Op detailniveau valt wel het een en ander op te merken op deze studie. Zo is veel contextinformatie overbodige handboekkennis. Bovendien gebruikt de auteur soms niet-reformatorische terminologie, zoals 'zich als lid van de kerk aanmelden' of neemt hij typering uit de brontekst zonder kanttekening over, zoals 'de lutherse sekte'. Bovendien is het jammer dat het boek feitelijk een *Unvollendete* is gebleven. De motieven om de studie in tijd te begrenzen tot 1634 zijn flinterdun. Hij mist daardoor het belang en de uitkomst van de zogeheten retorsiestrijd, waarbij katholieken en gereformeerden elkaar over en weer het leven zuur maakten. De Grote Kerkelijke Vergadering van 's-Hertogenbosch van 1648 zou veel logischer zijn geweest. Met deze